

УДК 821.161.2.03

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ВОЛОДИМИР СОСЮРА: ДО ПРОБЛЕМИ ЗМІСТОВНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ І ЙОГО ФОРМОТВОРЧИХ КОМПОНЕНТІВ

Вишняк М. Я.

*РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», Сімферополь
E-mail: uakafedra@mail.ru*

Стаття присвячена ролі рими та римотворчих засобів художнього тексту в формуванні його змістовності. Це питання простежується через зіставлення поетичного послання Тараса Шевченка «І мертвим, і живим...» та поеми-памфлету Володимира Сосюра «Відповідь», близьких своєю змістовністю до гостросюжетних, динамічно напружених творів. Щоправда, тут варто зробити заувагу стосовно поеми Сосюра, оскільки в ній в осудному плані йдеться про Євгена Маланюка. Оцінюючи останнього з позицій сьогодення і зняття з нього табу «буржуазного націоналіста» та «ворога народу», треба зазначити, що Сосюра, як і Тичина та інші відомі на той час майстри слова, здебільшого прийняли на віру більшовицькі гасла про побудову після революційних змагань вільного демократичного суспільства на принципах рівності, свободи і братства народів, як і осуд правлячим режимом його ворогів, до яких був віднесений і письменник-емігрант Є. Маланюк. Хоч згодом і сам Сосюра переконався в облудності своїх вірувань та відчув і на собі угиски та переслідування з боку режиму, цькування за ті ж, що і Маланюк, «націоналістичні прояви», заборону друкуватись, нещадну критику. Уникаючи ідеологічного підґрунтя, автор статті основну увагу зосереджує на питаннях художньої майстерності названих творів Шевченка і Сосюра, єдності їх змісту і форми, які досягаються через формотворчі компоненти, зокрема риму та ритміку, що формує і відповідну мелодику.

Ключові слова: *Шевченко, Сосюра, рима, ритміка, мелодика, зміст і форма.*

Рима поетичного твору – це один з його елементів, це «(мірність, сумірність, узгодженість від грецьк. *rhythmos*) – суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах, які можуть бути на місці клаузул або перебувають в середині віршованого рядка. Рима тісно пов'язується з ритмомелодикою, лексикою, синтаксисом, строфікою віршованого мовлення» [2, с. 592–593]. Рима є тонким і чутливим елементом римованої поезії, і вона відіграє значну роль в у виразненні змісту художнього твору, його ритмічної та звукової організації. За визначенням В. Лесина та О. Пулинця «рима посилює зміст, ідейне і емоційне звучання вірша, ...створює багатий звуковий повтор, який посилює музикальність віршованої мови, є важливим елементом ритму, має велике композиційне значення, бо за допомогою рим віршові рядки об'єднуються в строфи» [1, с. 355].

Одним із знатних майстрів слова і суголосся його формотворчих компонентів зі змістовністю художнього твору через вміло дібрані рими був Тарас Шевченко. Його твори служать зразком для багатьох поколінь поетів. Мали вони суттєвий ваив і на Володимира Сосюру, який неодноразово підкреслював неабияке значення музи Шевченка у формуванні його світогляду й поетичної майстерності. В статті, присвяченій 150-річчю з дня народження Кобзаря, він писав: «Гроза муза

Шевченка осяяла мої перші поетичні кроки. Вона зігривала моє серце і в дні моєї поетичної юності й зрілості і зогріває його, коли сніг років затуманив моє волосся...» [4, т. 10, с. 62].

На прикладі зіставлення двох поем – Т. Шевченка «І мертвим, і живим...» та В. Сосюри «Відповідь» спробуємо визначити, як рима та ритмічні і римотворчі засоби впливають на формування поетичного тексту і його змістовності в творчій практиці обох поетів. На перший погляд може здатися, що за своїм змістом названі поеми досить віддалені одна від одної. Та їх близькість насамперед криється в глибокому патріотичному спрямуванні, в палкій любові до свого народу, України і ненависті до ворогів, запродавців і зрадників усіх мастей. А це не могло не зумовити і загального поетичного пафосу обох творів та їх ритміко-емоційного звучання, не могло не позначитись і на образно-художніх засобах. Одним із них і є римотворення. І хоч ще раз підкреслюємо, що обох поетів віддаляє значна історико-хронологічна відстань, спорідненість ідейно-тематичного задуму зближує ці дві поеми. За жанром і «посланиє» Шевченка, що за визначенням І. Франка є гострою «огнистою інвективою», і поема Сосюри спрямовані проти ворогів українського народу.

Шевченків твір починається зі вступу. Написаний в розповідній манері, він становить собою схвильований і болісний роздум про долю рідного народу і країни. Поетичній думці підпорядковані і засоби римотворення. Годі шукати хоч одного прикладу, де б рима якось обмежувала, стискувала поетичну оповідь. Поет вільно, відповідно до змісту і настрою, змінює ритмічне і тональне звучання твору. І важливе місце в усьому займає рима. Іноді в його творі трапляються так звані асонансні рими, в яких збігаються лише голосні звуки (плачу – бачить, жнива – юродиві, краю – немає, полі – воля). Та це не порушує змістовної єдності, яка досягається і метричною організацією твору, однорідною в межах певного змістовного епізоду, і внутрішнім римуванням, вжитим уже на початку твору:

І смеркає, і світає,	8 складів
День божий минає,	6 складів
І знову люд потомлений	8 складів
І все спочиває [5, т. 1, с. 348]. 6 складів	

Цьому завданню служить і потрійне співзвуччя рим, до якого часто вдається поет, як, наприклад, в останніх словах трьох рядків першої строфи – «світає, минає, спочиває». Поет уникає сталої строфічної будови. Оскільки його твір має форму послання, безпосереднього звернення до народу, Шевченко прагне якнайбільше наблизити його до живої розмовної мови. Поетова уява безмежна, а напруга поетичної думки настільки висока, що йому наче не вистачає класичного рядка для її вираження, тому він часто вдається до засобу перенесення. Така синтаксична конструкція зустрічається в Шевченка вже на початку твору в рядках:

І Господа зневажають,
Людей **запрягають**

В тяжкі ярма. Орють лихо,
Лихом засівають,
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива! [5, т. 1, с. 342].

У ході оповіді автор часто змінює поетичні інтонації, нерідко вона чергується в творі з окликом, запитанням, як це видно з вищенаведеного уривку. Римування при цьому не одноманітне, а парне, перехресне, подвійне чи й потрійне. Різноманітна строфіка і метрична організація рядків (поетичний розмір у порівняно невеликому творі Шевченка змінюється дев'ять разів) допомагають йому у створенні досить рухливого і змінного за настроєм і емоціями вірша. Виразну змістовну роль при цьому у посланні відіграє застосування автором не заримованого рядка в 14-складовій строфі, яка поєднується з потрійним римуванням інших трьох рядків. Так, не заримований третій рядок в першій строфі твору, виділений до того ж дактилічною клаузулою, перебирає на себе логічний акцент початку – протиставлення «люду потомленого» і поета в наступних рядках.

Порядок чергування рим (парний чи перехресний) у Шевченка певною мірою залежить від характеру емоційної напруги тих чи інших рядків. При плавній, спокійній оповіді римування дуже часто перехресне:

Нема на світі України, а
Немає другого Дніпра, б
А ви претесея на чужину а
Шукати доброго добра б [5, т. 1, с. 349].

Вираженню ж ознак схвильованості, експресії, ущільненню думки сприяє парне римування:

Кричите, а
Що Бог создав вас не на те, а
Щоб ви неправді поклонились!.. б
І хилитесь, як і хилились! б [5, т. 1, с. 349].

До того ж парне римування в 14-складовому вірші служить і засобом виділення важливого у змістовному плані образу, як у вже цитованих рядках «І Господа зневажають...» [5, т. 1, с. 348]. І тут – виразова функція цього прийому посилюється вже згаданим прийомом перенесення (з 2-го в 3-й рядок). Шевченко тонко відчуває ритм вірша. В своєму посланні він користується то народнопісенним силабічним 14-складовим розміром, то класичним чотиристопним ямбом, то 12-11-складовим силабічним віршем книжного походження.

Дуже різноманітна й інтонаційно-синтаксична організація твору, що адекватно передається його пунктуацією, як наприклад у рядках:

Все розберіть...та й спитайте
Тойді себе: що ми?...
Чий сини? яких батьків
Ким? За що закуті?

То й побачите... [5, т. 1, с. 351].

Таким чином, використавши широкі можливості ритмичних і ритмічних засобів організації вірша, його тональності, Шевченко зумів у своєму посланні досягти органічної єдності його змісту і форми.

Віршова будова поеми В. Сосюри «Відповідь» така ж різноманітна, як і послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим...» Тільки в її першому розділі одинадцять відмінних змістовних відтинків, оригінальних за строфічною і ритмичною організацією поетичних рядків. Як і у Шевченка, «Відповідь» Сосюри починається зі вступу, що виконує важливу смислово-композиційну роль. Поет поділяє твір на п'ять розділів, кожен з яких, подібно до виділених зміною віршованих розмірів змістовних частин Шевченкового послання, має свій комплекс мотивів – складових елементів розвитку тематичного задуму. Будучи за своїми ознаками так само, як і твір Шевченка, «гострою інвективою», поема Сосюри не має стрижневої фабули, притаманної, як правило, епічним чи ліро-епічним творам. Її оповідь ґрунтується (як і в Шевченка) на розвитку ліричного переживання, зміст якого – це гнівна відсіч всім недоброзичливцям та «іже з ними» за підлі наклепи на український народ, його культурних діячів, на Україну. У вступі до твору, як і Шевченко, автор користується парним і перехресним римуванням. Найбільш важливі в смисловому значенні слова він переносить в кінець рядка. А римуючись між собою, вони набувають підкресленої інтонаційної виразності:

Вирус в кожному краю...
Уже плывуть грозою тучі...
.....
Ми ще зустрінемось в бою!
А поки відповідь свою
Я вам пишу на крик жагучий... [3, т. 6, с. 198].

Картини природи, якими починаються твори обох поетів, символізують певні події з життя людей і країни. Однак вони відмінні своєю тональністю: у Шевченка вступ зачинає філософський роздум про вічну плинність природи, людського буття з перенесенням на долю людей в кріпосницькому суспільстві, причому концентрацію роздумів посилюють одногрупні дієслівні рими (смеркає, світає, минає, спочиває). Шевченко лише мріє про ті революційні часи, коли «настане суд, заговорять і Дніпро, і гори!» У Сосюри ж природа мовби втілює революційну грозу, що переможно лунає на планеті коли «вирус в кожному краю, ...Уже плывуть грозою тучі...» На відміну від Шевченка Сосюра в першій строфі використовує кільцеве римування (абба), причому чоловічі закінчення першого і четвертого рядків (краю-бою) надають усій строфі динаміки та експресивності.

У наступних розділах своєї поеми Сосюра, як і Шевченко, застосовує різноманітні види римування й ритмічної будови строфи. Синтаксична цілісність рядка в нього так само часто не витримується, зумовлюючи перенесення в рядок наступний. Оповідь поета то гнівна, патетична, то плавна, роздумлива з ознаками

медитативності. Як і для Шевченка, для Сосюри головне в творі - думка, а слова – це засоби її вираження. Тому його вірш розкутий, вільний від усталених канонів.

Почавши твір катреном, поет відступає від однорідної строфічної будови, вільно поєднуючи в межах поеми і усталену строфічність, і різнорядкові строфи, і строфоїди, і астрофічні конструкції. Так, вже у вступі чотиривірш змінюється строфоїдом:

А поки – відповідь свою
Я вам пишу на крик жагучий,
На марний крик «до серцевини
Слабої нації», де мла
І в порожнечі вітер лине,
Де вже не здібні ні до зла,
Ні до добра... Там дух Загину
Упав самотній на коліна,
І кров тече з його чола...
Бо серцевина вся згнила [4, т. 6, с. 199].

Усі цитовані рядки, крім двох перших, римуються з рядками попередньої строфи, міцно з'єднуючись четвірними співзвуччями з чоловічими і жіночими римами. Притому смислові наголоси здебільшого припадають на кінець рядка, поєднуючись цими римами, як чотири останні рядки. Ця особливість римотворення помітна і в Шевченківській поемі.

Багатоаспектність думки, риторична настанова змісту нерідко спонукають Сосюру звертатись до складних синтаксичних конструкцій, яких особливо багато на початку першого розділу твору:

Була країна степова,
Та дні нечувані настали,
Гармати й трактори зорали
Їх теплі груди... і в грізї,
У муках голоду й блокади,
Через добу червоних зим
Під гул загонів капітала,
Розстрілів зойк, і плач, і сміх
«Вперед за Ради» написала
Вона на прапорах своїх [4, т. 6, с. 198].

Тут римуються 2 і 3, 4 і 7, 5 і 6, 8 і 10, 9 і 11 рядки, поєднуючись парним перехресним римуванням, вжито чоловічі і жіночі клаузули. Рими в 9-ти із 10-ти рядків дієслівні та іменникові. Всі співзвучні дієслова (настали – зорали – написали) вжиті в формі минулого часу, служачи оповідній манері спогаду, а іменникові рими сприяють інтонації перечислення. Взагалі вся поема Сосюри, відповідно до своїх жанрових особливостей, досить багата і на запитальні та окличні інтонації, які часто зустрічаються і в посланні Шевченка. Ці інтонації передають схвильованість поета за долю Вітчизни і народу та ненависть до їх ворогів:

А ви?.. Що ви тоді робили?..
Кого розп'ять хотіли ви?..
В журбі, у шелесті трави,
Чиї незлічені могили
Ваш гнів останній і безсилий
Лишив на огненних шляхах?.. [4, т. 6, с. 199].

Або:

Ви на обрізи, на ножі
Хотіли знов її шпурнути,
Коли «Чи бути, чи не бути?»
В пожежі встало!.. Нам чужі
Ви світом прокляті, забуті,
Ви захлинетеся в отруті,
Що нам готуєте... Вже час!
Залізний крок розчавить вас! [4, т. 6, с. 199].

Приклад яскраво виражальної функції, яку посилює рима – це кінцівка останніх цитованих рядків поеми Сосюри, побудованих на окличних інтонаціях. Максимально прості за синтаксичною будовою рядки закінчуються односкладними словами – римами (час-вас), що в поєднанні з енергійною ритмічною будовою рядків, посилюють впевненість в неминучій перемозі над ворогом, лунаючи як вирок.

Найбільш типовим для вірша Сосюри є поєднання перехресного і парного римування, до якого він вдається і у вступі, і в кожному з п'яти розділів поеми. Причому і ці розділи, і їх окремі частини можуть починатися з кільцевого римування (абба), а потім характер римування часто змінюється на парне чи перехресне. Часто вживаються і потрійні та четвірні співзвуччя:

Ах Україно, Україно!
Хіба страшні погрози пізні, а
Коли сини твої залізні б
Завжди готові до зачину б
В революційному огні а
За дні твої, за кращі дні б [4, т. 6, с. 200].

Важливу смислову функцію в творі Сосюри, як і посланні Шевченка, виконує й інверсія. Вона сприяє виділенню найбільш значущих в смисловому значенні слів. Це видно з наведеного уривку, де інверсії «погрози пізні» й «сини твої залізні» несуть у строфі головне смислове навантаження. Чи й з іншого:

Вже далі криця залива
І димарі ростуть без краю...
Була **Україна степова**,
Але такої вже немає... [3, т. 6, с. 200].

Тут протиставлення України минулої і сучасної поетові, що становить основний зміст уривку, посилюється інверсією «Україна степова» та винесенням в

римований рядок її означення – «стєпова». Привертає увагу і багата, як і в Шевченка, морфологія рим Сосюри. Вони щонайбільш різноманітні за способом творення – іменникові, прикметникові, займенникові, дієслівні, прислівникові та інші. Поет прагне уникати одноманітності в їх доборі навіть у римованих парах. Коли взяти для прикладу першу частину першого розділу його поеми, що складається з 19-ти рядків, то лише чотири з них поєднані іменниковими римами, всі інші завершуються граматично неоднорідними римами (залива – стєпова; краю – немає; правдиві – зливі; Муссоліні – жовто-сині та інші).

Часто Сосюра, як і Шевченко, послуговується складними римами, в яких співзвучні два чи й більше слів (маску – будь-ласку; так і є – встає). Вони становлять собою і різноманітні географічні, власні назви, імена людей різних часів, тобто несуть також і додаткову пізнавальну інформацію. Оними Сена, Волга, Конотоп, Галичина, Маркс, Тарас, Тичина та інші мають в поемі римовані відповідники.

Рими в Сосюри різноманітні і за звуковими ознаками. Серед них зустрічаються точні і неточні, в яких співзвуччя часткове. Більшість розділів поеми, а також і деякі їх змістовно-сміслові частини завершуються чітко організованим парним римуванням, що надає їм смислової і інтонаційної завершеності. Багатою є і техніка римотворення в Сосюри. Вживає він й усічені рими (вина – невинних). Трапляються в нього і рядки з дуже приблизними римами чи взагалі написані білим віршем:

«Як в нації вождя нема,
Тоді вожді її – поети?..»
Да ... На вождя претендувать
В вас пельки стане...
Та селяни
Таких поетів не схотять [3, т. 6, с. 204].

Два запозичені перші рядки в контексті Сосюриноного твору, як бачимо, складають білий вірш. Закони жанру інвективи передбачають викриття супротивника через безпосереднє звертання автора до нього чи групи осіб, що ним осуджуються. При цьому об'єкт звернення часто маркується займенником другої особи множини (ви, вас), рідше другої особи однини (ти, т вий), що, як правило, включені в риму: «Кого розп'ять хотіли ви?», «Залізний крок розчавить вас!», «Ми й під водою знайдем вас!», «Не вий, не вий на прах Тараса, проклятий пан!.. Бо він не твій...» Наведені рядки звучать енергійно і впевнено, виражаючи неминучість народної кари.

Досить своєрідним у плані ритміки й римування є четвертий розділ поеми Сосюри. Серед типів строфічної організації в першій його частині переважають катрени. Деякі з них мають четвертий усічений рядок. Римування здебільшого перехресне. А ритмічно виділений останній рядок підкреслює головну думку всієї строфи, перегукуючись з шевченківським «Я так її, я так люблю мою Україну убогу»:

В залізо знов натхненно лину,	а	9 складів
Забув я рідную ріллю	б	8 складів
Свою вишневу Україну	а	9 складів
Я так люблю!..	б	4 склади

Або:

В безумі бруду і наруги	а	9 складів
Нехай до хмар летить мій гнів	б	8 складів
Я так люблю в країнах других	а	9 складів
Робітників!	б	4 склади

[3, т. 6, с. 205].

Чіткості висловлення думки в наведених прикладах сприяють і точні рими.

Чотирирядкова строфічна структура переважає в другому розділі поеми «Відповідь». Однак в основному помітне поєднання різних форм строфічної організації й відповідно різних способів римування, що властиве і Шевченківському посланню «І мертвим, і живим...»

Отже, засвоївши ритмічні і римотворчі традиції Шевченкової поезії і зокрема його послання «І мертвим, і живим...», Сосюра продовжив і далі розвинув їх у своїй творчості, виявивши власну художню майстерність і ознаки поетичного новаторства як змістовні, так і формотворчі.

Список літератури

1. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К. : Рад. школа, 1971. – 488 с.
2. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
3. Сосюра В. Твори: у 10 т. / Володимир Сосюра. – К. : Дніпро, 1971. – Т. 6. – 296 с.
4. Сосюра В. Твори: у 10 т. – К.: Дніпро, 1971. – Т. 10. – 240 с.
5. Шевченко Т. Зібрання творів: у 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1. – 784 с.

Вишняк М. Я. Тарас Шевченко и Владимир Сосюра: к проблеме содержательности художественного произведения и его формообразующих компонентов / М. Я. Вишняк // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. Часть 2. – С. 48–56.

В статье рассматривается роль рифмы и рифмообразующих составных художественного текста в формировании его содержательности. Данный вопрос прослеживается через сопоставление двух произведений – поэтического послания Тараса Шевченко «И мёртвым, и живым...» и поэмы-памфлета Владимира Сосюры «Ответ», близких своей содержательной направленностью, отнесённых к остросужетным динамическим напряжённым произведениям. Однако здесь следует сделать оговорки касательно поэмы В. Сосюры, поскольку в ней осуждается известный украинский писатель-эмигрант Е. Маланюк, вынужденный покинуть страну из-за несогласия с политикой правящего в стране режима. Оценивая последнего с позиций современности, его реабилитации и снятия табу «буржуазного националиста» и «врага народа», нужно заметить, что В. Сосюра, как П. Тычина и другие известные в то время мастера художественного слова, приняли на веру большевистские лозунги о построении свободного общества, как и осуждение правящим режимом его противников, к которым был отнесён и Е. Маланюк. Хотя позже и сам Сосюра убедился в обманчивости своих верований и на себе почувствовал притеснения и преследования со стороны режима. Избегая идеологической подоплеки, автор статьи основное внимание сосредотачивает на вопросах художественного мастерства произведений Шевченко и Сосюры, единства их формы и содержания, достигаемых путём использования формообразующих компонентов, в частности рифмы и ритмики, формирующих и соответствующую им мелодику стиха.

Ключевые слова: Шевченко, Сосюра, рифма, ритмика, мелодика, форма и содержание.

Vyshniak M. Ya. Taras Shevchenko and Volodymyr Sosiura: to the question about meaningfulness of the art work and its formative components / M. Ya. Vyshniak // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. Part 2. – P. 48–56.

The article is devoted to the investigation of the rhymes and its constituent poetic work of art in shaping its content. This issue is seen by comparing the two works – a poetic epistle of Taras Shevchenko "And to the dead, and to alive..." and the poem-pamphlet by Volodymyr Sosiura "Answer", close its richness, condemnation of the enemies of Ukraine, dynamic stresses out action-exposition of lyrical narrative. However, it should make a reservation on the poem by V. Sosiura, because the author includes in this poem to his opponents the famous Ukrainian writer Malaniuk, forced to emigrate abroad in the 20s of the last century because of disagreement with the policy of the ruling regime in the country. In consequence he was rehabilitated, but he was lifted with a taboo "the bourgeois nationalist" and "enemy of the nation". It should be noted that while V. Sosiura as P. Tychyna and other famous masters of artistic expression took on faith the bolshevik position on the building after the revolution of free democratic state on the principles of equality, liberty and fraternity of all people. As condemnation of the ruling regime of his opponents, which was rank indicate Malaniuk. Although later Sosiura became convinced of the deceptiveness beliefs in justice and felt on himself the oppressions and pursuits of the regime. Avoiding ideological overtones, the author focuses his attention on issues of artistic skill of Shevchenko and Sosiura, the unity of form and content, achieved through the use of formative components, in particular rhyme and rhythm, shaping and corresponding melody of lines.

Keywords: Shevchenko, Sosiura, rhyme, rhythm, melody, form and content.